

Микола Прищак

кандидат педагогічних наук, доцент

Вінницький національний технічний університет

СУБ'ЄКТНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ: СПРОБА ПОДОЛАННЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ

Діяльнісний підхід був основою означення сутності та розвитку особистості в радянській психологічній та педагогічній науках. З кінця ХХ ст. відбуваються спроби перенесення акценту на інші чинники буття особистості. Психологи та педагоги, свідомо чи несвідомо, намагаються «вирватися» з консервативних, тоталітарних, не гуманістичних, безсуб'єктних лещат діяльнісного підходу, подолати його.

Проблеми діяльнісного підходу, які виникають на шляху розробки теорії особистості та її суб'єктності вирішуються вченими здебільшого 1) за допомогою концепту «активності», «суб'єктної активності» [9]; спробою 2) поєднати діяльнісний та гуманістичний підходи [10]; 3) «приховати» методологічну вузькість концепту «дія», «діяльність», «активність» концептом «вчинок» [5; 10]; 4) «обумовити» діяльнісний концепт особистості та суб'єктності особистості ціннісно-смысловими, духовними компонентами [4; 11]; 5) звести суб'єктність особистості до духовно-смыслового виміру особистості [1] та ін.

Розвиток цієї тенденції (90-ті роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) «засвітив надію», що у ХХІ ст. буде подолано монологічну, тоталітарну, імперативну «парадигму діяльності», буде знайдено інший методологічний принцип, який дозволить подолати наслідки домінування «діяльнісної парадигми», подолати кризу сутнісних основ буття людини (особистості). На жаль, спроба подолання «консервативних засад» діяльнісного підходу у психології та, особливо, у педагогіці пішла за іншою логікою. Це не подолання самого підходу, а доповнення або

обумовлення діяльнісних засад буття людини (особистості), зокрема у педагогічному вимірі, іншими, в першу чергу «суб'єктивними чинниками», що визначило формування суб'єктно-діяльнісного підходу як в психології, так і в педагогіці (освіті).

Ідеї суб'єктно-діяльнісного підходу в освіті ґрунтуються на концептуальних положеннях діяльнісного й суб'єктного підходів у психолого-педагогічній науці.

На ключовій ролі суб'єктно-діяльнісного підходу в освіті наголошують В. Андрущенко, Н. Арістова, Г. Атанов, Г. Балл, А. Бекірова, І. Бех, А. Бойко, О. Галян, С. Кузікова, Т. Левченко, О. Ліннік, С. Максименко, В. Олефір, Г. Романова, В. Роменець, Л. Рибалко, В. Чернобровкіна, С. Шехавцова та ін.

Значним кроком у формуванні суб'єктно-діяльнісного підходу до особистості, зокрема в освіті, стали ідеї *особистісно-діяльнісного* підходу у творчості Л. Велитченка [2].

Вчений вихідним постулатом дослідження педагогічної взаємодії визначає судження: взаємодія є функціональною властивістю суб'єкт-суб'єктної системи, яка є її суб'єктивним, особистісним вираженням у контексті *діяльності*.

Педагогічна взаємодія має ознаки психологічного опосередкування системи «вчитель – учень» у поняттях *особистості та діяльності як інтернальних суб'єктивних психічних утворень*. На основі цього дослідником робиться визначення, що педагогічна взаємодія є видом взаємодії, яка здійснюється в *особистісно-діяльнісній* парадигмі педагогічного процесу. Системним результатом педагогічної взаємодії є розвиток особистості та діяльності її учасників. Педагогічна взаємодія є взаємодією, основну ознаку якої становить розвиток суб'єктності її учасників відповідно до вимог педагогічного процесу у плані формування особистості та освіченості. Суб'єкт регулює свою активність у площині суб'єкт-об'єктивних відношень за допомогою інтернального суб'єктивного механізму діяльності, а у площині суб'єкт-суб'єктивних відносин – за допомогою інтернального суб'єктивного механізму особистості.

Визначення діяльності та особистості як «інструментів» суб'єктності необхідно для того, щоб розділити зовнішню активність на дійсно суб'єктивну (стійка властивість суб'єкта) та залежно суб'єктивну (активність на основі зовнішньої

спонуки). Таке визначення потребує певного методологічного розділення понять «діяльність» (суб'єктна доцільна активність) та «праця» (об'єктна доцільність активності), «особистість» та «людина» (соціоіндивід).

Діяльністю у повному розумінні цього слова може бути тільки така активність, яка є проявом суб'єктності індивіда, інтернально належить до суб'єктності, є не тільки її функціональним, але й смисловим атрибутом. Суб'єктність репрезентована суб'єктові у переживанні самості у її рефлексивному вираженні – Я-концепції. Діяльність сполучена із простором суб'єкт-об'єктних відношень і поєднує властивості суб'єкта та об'єкта.

Л. Велитченко намагається «удосконалити» діяльнісний підхід до особистості, зокрема до педагогічних засад розвитку особистості, за допомогою концепту «особистість», поєднуючи «діяльність» та «особистість» в *особистісно-діяльнісній* парадигмі педагогічного процесу. Не зовсім переконливими є думки вченого про те, що «діяльність» та «особистість» є «інтернальними суб'єктними утвореннями». «Діяльність» та «особистість» є «інтернальними особистісними утвореннями», а інтернальними суб'єктними утвореннями вони можуть бути, а можуть і не бути. «Діяльність» та «особистість» можуть також бути «інтернальними об'єктними утвореннями». Суб'єктними утвореннями вони стають в процесі розвитку суб'єктності особистості.

Іншою, не зовсім переконливою думкою дослідника, є його слова про те, що «педагогічна взаємодія є взаємодією, основну ознаку якої становить розвиток суб'єктності». Ознакою взаємодії (педагогічної взаємодії) може бути й відсутність розвитку суб'єктності особистості, взаємодія може бути авторитарною, монологічною, а її результатом буде «об'єктне інтернальне утворення».

В ідеях Л. Велитченка існує певна нечіткість у розділенні понять «особистість» та «суб'єктність» та понять «взаємодія» та «суб'єктна взаємодія».

Але якщо у Л. Велитченка поєднання явища та поняття «діяльність» та «особистість» відбувається здебільшого на основі концепту «взаємодія» і вчений не претендує на формування суб'єктного підходу та глибоке дослідження питання розвитку суб'єктності особистості, то представники суб'єктно-діяльнісного

підходу намагаються поєднати концепти «діяльність» та «суб'єктність» як базові чинники розвитку суб'єктності особистості в буквальному розумінні.

Показовими, як щодо позитивних аспектів розвитку суб'єктного підходу в освіті, так і щодо його недоліків є ідеї С. Шеховцової [12; 13].

Дослідниця, у контексті порівняння суб'єктного та діяльнісного підходів у психології й педагогіці, зазначає, що метою діяльнісного підходу є передавання соціального досвіду, а також формування людини як особистості. Натомість суб'єктний підхід більше зорієнтований на розвиток особистісних і суб'єктних якостей людини, які забезпечують розвиток так званих «самостей». З позицій суб'єктного підходу мета навчально-виховного процесу полягає в розвитку самої людини, її внутрішнього світу, у розвитку її потенційних можливостей.

На основі цього дослідниця робить висновки, що суб'єктний підхід «більше зорієнтований на розвиток внутрішнього світу», «розвиток особистісних та суб'єктних якостей людини»? Виходить що суб'єктний підхід не наголошує на розвитку зовнішніх чинників буття людини, зокрема на взаємодії «Я – Інший», суб'єкт-суб'єктних взаєминах, діалогічності. Це не вірно. Розвиток та актуалізація суб'єктності сутнісно пов'язані як з внутрішніми, так і з зовнішніми вимірами буття людини (особистості). Феномен діяльності апріорно закладено в явищі суб'єктність як форма суб'єктної взаємодії.

Суб'єктність та діяльність не можуть бути рівноправними чинниками («двома китами») на яких базується розвиток особистості. Такими «двома китами» можуть бути «суб'єктність» та «взаємодія», якщо взаємодію визначати в широкому її трактуванні – як комунікативність. Хоча якщо онтологічно «заглибитись», то можна побачити наявність тільки одного «кита» – «комунікативність».

Суб'єктно-діяльнісний підхід, продовжує далі дослідниця, ґрунтується на взаємозумовленості особистості й діяльності, опосередкованості зовнішнього впливу на людину її особистісним досвідом, що сприяє потенційному розвитку особистості як суб'єкту діяльності, а також формуванню суб'єктності. Згідно із суб'єктно-діялісним підходом процес становлення суб'єктності відіграє ключову роль в освіті, що дозволяє організувати ефективну взаємодію й взаєморозуміння між

вчителем та учнем на засадах принципів суб'єкт-суб'єктних взаємин і діалогічності [13]. А хіба суб'єктний підхід, без приставки «діяльнісний» або з іншими «приставками» цього не дає?

В основі поняття суб'єктності *лежить діяльність суб'єкта*, який створює власний соціальний простір, тому суб'єктність містить важливий компонент у змістовому значенні цього поняття, зокрема різні особистісні характеристики суб'єктності – «самості» [13]. У межах суб'єктно-діяльнісного підходу основу розвитку особистості та її суб'єктності становлять ідеї не лише активності суб'єкта, а і його цілісності, свободи внутрішнього світу людини, свободи вибору в житті, унікальності й цінності духовного досвіду людини.

В ідеях дослідниці та суб'єктно-діяльнісного підходу загалом, бачимо багато гарних слів, цитат про суб'єктні чинники розвитку особистості та її суб'єктності загалом (приклад, свобода, духовність), але, в кінцевому результаті все зводиться до одного концепту: «в основі поняття суб'єктності лежить діяльність», а ключове, системоутворювальне явище суб'єктності – свобода (внутрішня свобода), переноситься на периферію буття особистості.

Суб'єктно-діяльнісний підхід, на думку С. Капінуса, розглядає діяльність як «загальну універсальну форму взаємодії людини зі світом», спосіб організації її активності, сутнісні характеристики якої відображають специфічний характер її детермінації в умовах людського способу буття, визначаючи людину як суб'єкт, який володіє свідомістю і будує за її посередництвом свою діяльність. Процеси творення і творіння людиною своєї діяльності, знаменують початок розвитку її особистості», а суб'єктність є проявом форми активності особистості в різних видах діяльності [3].

Дослідження питання суб'єктності особистості, зокрема у педагогічній науці засвідчують, що вплив діяльнісного концепту на визначення сутності буття особистості, зокрема її розвитку, суттєво послабився, але і досі залишається домінантним.

Хоча суб'єктно-діяльнісний підхід в освіті став важливим етапом становлення суб'єктного підходу, але тільки етапом. Всі спроби «особистісного»

«суб'єктного», «поведінкового», «ціннісного» обумовлення діяльнісного підходу до особистості та її суб'єктності, є, на нашу думку, спробами реанімації діяльнісного підходу. В основі такої наполегливості, будь-якими засобами зберегти діяльнісну парадигму буття людини, ідеологічні чинники, «традиція», «патріотизм» пострадянського психолого-педагогічного дискурсу.

Підтвердженням кризи діяльнісного підходу та наявності процесу його трансформації на основі концепту комунікативності (взаємодії) є думка Ю. Габермаса про «становлення принципово нової форми людських відносин, «суспільства комунікації», що йде на зміну «суспільству праці».

В процесі наукового дискурсу (філософського, психологічного, педагогічного), з початку ХХІ ст., поступово стверджується суб'єктно-комунікативний підхід, який, на нашу думку, зможе подолати діяльнісну парадигму буття особистості, зокрема у сфері освіти (педагогіки) [6; 7; 8].

Список використаних джерел

1. Бондаренко О. Ф. Суб'єктність як етичний вимір: у пошуках вітчизняної традиції в психотерапії. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії*. Київ: Либідь, 2006. с. 52–69.
2. Велитченко Л. К. Психологічні основи педагогічної взаємодії: дис... д-ра психол. наук: 19.00.07. Київ, 2006. 508 с.
3. Капінус О. С. Методологія, теорія і методика формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів збройних сил України. Житомир: Вид-во Євенок О.О., 2000. 600 с.
4. Киричук О. В., Карпенко З. С. Рівні суб'єктності та індикатори духовності людини. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 3. С. 3–11.
5. Лукасевич О. А. Суб'єкт, суб'єктність і вчинкова активність. URL: [http://pspz_2013_1_10%20\(2\).pdf](http://pspz_2013_1_10%20(2).pdf)
6. Прищак М. Д. На шляху становлення суб'єктно-комунікативного підходу до особистості. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія.

Випуск 70. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2022. С. 98–103.

7. Прищак М. Д. Суб'єктно-комунікативний підхід до особистості. *Priority directions of science and technology development*. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua». Kyiv, Ukraine. 2021. Pp. 665–671. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiyapriority-directions-of-science-and-technology-development-18-20-aprelya-2021-godakiev-ukraina-arhiv/>

8. Прищак М.Д. Суб'єктно-комунікативний підхід до особистості як методологічна основа суб'єктно-комунікативного підходу в освіті. *Знання. Освіта. Освіченість. Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Вінниця, 1 – 2 листопада 2020 р. Вінниця: ВНТУ, 2020. С. 69–75

9. Татенко В. О. Суб'єктна парадигма в українській та російській психології: історія, проблеми, перспективи розвитку. *Педагогіка та психологія*. 2014. № 2. С. 57–67.

10. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії*. Київ: Либідь, 2006. С. 316–357.

11. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. 288 с.

12. Шехавцова С. О. Суб'єктність у педагогічному аспекті: теорія і практика. Полтава : ПУЕТ, 2016. 414 с.

13. Шехавцова С. О. Теоретичні і методичні засади формування суб'єктності майбутніх учителів у процесі фахової підготовки: дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. 2017. 476 с.